

NAFARROAKO ESTATU NAGUSIAK DONAPALEUN

500 urteren ondoren, oroimena eta hizkuntza bizirik

1523ko abuztuaren 18an, Henrike II.a Nafarroako erregeak Estatu Nagusiak deitu zituen Donapaleun. Gaztelaren eraso eta konkistaren ondoren, Nafarroa Behereko lurraldera mugaturik geratu zen erresumak bere egiturak bizirik mantentzeko azken saiakera izan zen hura. 500 urte geroago, gertaera hori gogoratuko dute, Amikuzen euskara sustatzeko lanean ari den Zabalik elkarteak, Nabarralde eta Hernani Errotzenek.

 URKO APAOLAZA AVILA

Nafarroako Erresuma Noingo gudu-galdurik zela edo Amaiurko gazteluaren aurrietan lurperatuta geratu zela diote historia liburuek. Eta hein batean hala izan litekeen arren, ezin uka irau ez zuenik. Henrike II.ak Pirinioen hegoaldean zituen egitura berak antolatu nahi izan zituen Nafarroa Beherean, Donapaleu edo Iriberrri zaharra hiriburua zuela. Aurten bete dira 500 urte 1523ko abuztuaren 18an Nafarroako Estatu Nagusiak egin zirela herri horretan, Nafarroako gorkeen antzeko zerbitzu; bertan bildu ziren Nafarroa Behereko jauntxoak ez ezik, eliz agintariak eta herrietako ordezkariak ere, euren legeak errespetatzearren truke Albretokoari fidesuna zin egiteko.

Gertaera hori gogoratzeko besta berezia egingo dute Donapaleun irailaren 9an, Zabalik elkarteak, Nabarralde fundazioak eta Hernani Errotzenek antolatuta, Donapaleuko Herriko Etxeko laguntzarekin. Hitzaldi zikloak, oroimen ekitaldia, bazkari herrikoia eta abar izango dira. “Memoria ezabatua izan dugu osoki, eta bilatzen hasi orduko, he-

men toki eta gertakari garrantzitsuak izan direla ikasten dugu”, azaldu dute eguna aurkezteko prentsa dossierrean.

NAFARROAKO KONKISTAREN BESTE ALDEA

Gaztelak 1512an Nafarroa inbaditu zuenetik, Nafarroako errege-erreginen kausaren aldekoak birritan saiatu ziren euren erreinua berreskuratzen, baina behin eta berriz egin zuten topo inbaditzaileen hagin zorrotzekin. Hala, Pirinioen iparralderantz zeuden lurraldeak

ezinbesteko izan zitzaizkien babesa biltzeko. Geografikoki estrategikoa zen eremu horretan, Carlos V.a enperadore espainiarraren aldeko nobleek Nafarroa guztiz bereganatzeko egin saiakerak antzuak izan ziren beti, izan bortuetako neguaren gogorragatik edo atzeguardia defenditzeko ezintasunagatik.

Hala gertatu zen 1521ean, maiatzean altxatutako nafarrek Noainen porrota jazo ondoren askok Donibane Garazira ihes egin zutenean. Haien atzetik, milaka soldaduk osaturiko gudaroste espainiarrrak –tartean Bizkaiko eta Gipuzkoako jende asko ere bai– Pirinioak gurutzatu eta hiribildua asaltatu zuten. Guarnizio nafarra sarraskitu zuten eta Joanikot Arberoa kapitainari heriotza krudela eman zioten denen eskarmenturako. Baina atzera, gaztelarrek gotorlekua errauts bihurtu eta Iruñera itzuli ziren, ezinezkoa zitzaielako plaza hartan geratzea.

1523ko udan egoera antzekoa zen. Urtebete lehenago, Amaiurren Nafarroako erregearen aldeko azken legitimistak erori ziren, espainiarrek gaztelu mitikoa airean leherrarazi zutenean. Gainera,

Donapaleuko moneta etxean jaulkitako Nafarroako Erresumaren txanpon baten bi aldeak.

Nafarroa Beherean ia ehun urte gehiagoz iraun zuten Nafarroako Erresumak bizirik, eta bere egitura propioak antolatuta zituen lurralde txiki horretan. Irudian, Joan Blaeuren 1665eko Atlas maior laneko mapa baten zatia.

Noingoaz geroztik errepresio basatia ezarri zuten susmopean zegoen nafar jauntxo eta herritar ororen kontra. Henrike II.a Albretekoa Biarnon zela, iparraldeko bere lurraldeak defendatzeko tropak biltzen hasi zen, jakitun Carlos V.a prest zela berriz eraso jotzeko, Frantziako errege Francisco I.arenkin zuen lehiaren barruan. Baina horrez gain, ikusita Nafarroa Garaia berreskuratzea zail izango zuela, Nafarroa Beherean erresumaren egiturak antolatzen hasi zen; testuinguru horretan deitu zituen Estatu Nagusiak Donapaleun.

“Henrike II.ak praktikan zerotik hasi behar izan zuen”, dio Peio Monteano historialariak *Dos destinos para un reino* (“Bi patu erresuma batentzat”) liburuan. Bere esanetan, ordura arte Baxenabarreko jauntxo eta prelatu oso gutxik hartu zuten parte nafar instituzioetan, eta beraz, lehen aldiz izendatu behar izan zituzten. Lehen bilera abuztuaren 18an egin zen Jondoni Pauloko elizan, eta Bernart Abadia Nafarroako kantzilerrak irakurri zuen monarkaren izenean juramentua: “Zin egiten diot Nafarroako herri guztiari...”, dio gaztelaniazko aktak.

Geroztik Donapaleun bildu ziren Nafarroako erreinuaren administrazio gorenak: Jondoni Pauloko eliza hori bera Nafarroako Kantzileritzako egoitza bihurtu zen; lehendik ere bazegoen moneta etxean, berriz, erreinuaren txanponak jaulkitzen hasi ziren *Henrike, jainkoaren graziaz, Nafarroako errege* leloarekin; auzitegia, espetxea... Horien bidez merkataritza, nekazaritza, zerba eta mugen inguruko arau eta zigor ugari ezarri ziren. Baina asmoa Estatu Nagusiak urtero biltzea bazen ere “oso laster ikusi zen hori bideraezina izango zela”, dio Monteanok.

Gaztelarrek 1523. urteaz geroztik Nafarroa Beherea hainbatetan okupatu zuten. Baina 1527ko urriaren 5ean, tropa nafar eta biarnotarren presioaren ondorioz, Donapaleu azken aldiz arpilatu ondoren ospa egin zuten betirako. Ez ziren gehiago itzuliko.

Gerra luze haren ondorioz, Pirinioetan muga bat ezarri zen, ordura arte ez zegoena –eta gaur egun ere jasaten duguna–. Hala ere, harreman komertzial eta familiarrak bizirik mantendu ziren hamarkada askotan. Aitzitik, erlijio gerrak akuilatuta eta Nafarroako erregea Frantziako errege ere bihurtuta, harreman hori itzaltzen joan zen XVII. mendean. 1620ko Paueko bateratze

ZABALIK ELKARTEA

Loraldia erakusketa jadanik ikusgai dago Donapaleuko Bideak gunean. Horrez gain, konferentziak, bisita gidatua, karrika itzulia, ikusgarria eta besta herrikoia egingo dute irailaren 9an. Horretarako, etxeetako “armairu zokoetan lo dauden” edalontziak biltzeko deia egin dute antolatzaileek.

*Oroimenari loturiko
Donapaleukoa bezalako
ospakizunak “palanka”
bat direla oroitarazi
digu Irigoienek,
“euskaraz erresistitzeko
forma bat”*

ediktuarekin Luis XIII.ak –Nafarroako Luis II.a– Nafarroa Beherea, Biarno eta Donezan Frantziako Koroan integratu zituen; frantziarrek lurralde horiek militarki okupaturik zituztela, Estatu Nagusiek ezin izan zuten ezer askorik egin. Nafarroako erresuma independentearen azken hatsak ziren horiek.

ZABALIK ELKARTEA: “BADUGU HISTORIA POTENTE BAT”

“Senegalen eta beste lurralde kolonizatu bezala, Euskal Herrian erakutsi digute gure arbasoak galiarrak zirela, eta Ibañetako guduan sarrazenoek hil zutela Errolan heroia, eta gu Karlomagoren alde ginela. Hori da erakutsi digutena”, azaldu digu antzerkigintzaren munduan ezaguna dugun eta Zabalik euskara elkarteak kide den Mattin Irigoienek. Baina bere esanetan badago duela 500 urteko “historia potente bat” kontatua izan ez dena.

1523an Donapaleuko Jondoni Paulo elizan Bernart Abadia nafar monarkaren ordezkariak irakurritako zin egitearen akta.

ZABALIK ELKARTEA

Ezkerreko irudian, behinola Donapaleun zegoen presondegiaren atea. Eskuinean, Jondoni Paulo eliza gaur egun; duela 500 urte hor egin ziren Nafarroako Estatu Nagusiak, Nafarroako gorteen antzeko instituzio edo biltzar bat. Eraikina, Nafarroako Kantzileritza edo administrazio gorenaren egoitza izan zen eta 1620. urtetik aurrera auzitegia edo seneskalaren egoitza ere bai.

Duela urte batzuk Donapaleun egin zen *Deskonkista Egunean* jabetu ziren ezjakintasun handia zegoela gaiaren inguruan, eta geroztik hainbat ekimenetan hartu dute parte. Testuinguru horretan antolatatu dute irailaren 9ko *Nafarroa Bizirik 1523-2023* besta eguna. Egitaraua prest dute eta Loraldia erakusketa martxan da jadanik Bideak guneko aretoan, Nafarroa Beherean urte haietan izandako loraldi kulturala azaltzen duena.

Zabalik 2010etik aitzina lan izugarria ari da egiten Amikuzen euskara sustatu eta berreskuratzeko –Larrun aldizkari monografikoaren 214. zenbakian kontatu genizuen–. Biarnoko mugan euskara azkar galdu zen pasaden mendean: “Belaunaldi batean trantsizioa moztu zen bortizki”, dio Irigoienek. Amikuzeko euskalgintza koordinatzeko ardura hartuta, elkarte horretatik emeki-emeki ari dira “arnas uneak” sortzen eta hizkuntzari buruzko sentsibilizazioa lantzen gau eskolatan, Libertimenduan, Otsail Ostegunak hitzaldi zikloekin edo berrikitan sorturiko aisialdi zentroaren bidez, zeinetan euskararen presentzia eta erabilera lehenesten duten.

Hala, oroimenari eta historiari loturiko Donapaleuko bezalako ospakizunak “palanka” bat direla oroitarazi

digu Irigoienek, “euskaraz erresistitzeko forma bat”. Baina historiak birjabeztaren garrantzia ere azpimarratu du antzerkigileak, bere ustetan hein handi batean hortik baitator hizkuntzaren eta nortasunaren galera, Amikuzeko iraganari begiratu zergo ederki asko ikusten dena.

HIZKUNTZA ETA DUINTASUNA BERRESKURATZEA

Nafarroako konkistaren garaian, Behe Nafarroan 3.000 etxe inguru zeuden, eta ehun leinu baino gehiago –Lüküzeko, Agramonteko eta Domintxaingo jauntxoak buru zirela–. Amikuze zen eskualderik populatu eta aberatsenetakoa, eta Donapaleu hiri nagusia. Etxe askotan eiherak zituztela diote orduko kronikek, zenbait kasutan gaur arte iraun dute euren eiherazainarekin, Jean Claude Mailharin gaian adituak eta Zabalik elkarteko kideak bere hitzaldietan azaldu moduan.

Alta, mendeen poderioz, eta Nafarroako Erresuma desegin ostean, Donapaleu eta inguruak jende eskolatuz eta funtzionarioz betetzen ziren bitartean, eiherak eta ogi leku hoberenak jabe gutxi batzuen eskutan geratu ziren; metaketa eta espekulazio kapitalistaren aitzindaritzat hartzen den fenomeno da hori. Orduan, biztanleen

zati handi bat “etxetiar” klasekoa bilakatu zen, zorretan itota. Erdi Arotik zetorren lege esklabo baten pean bizi ziren maizterrak ziren etxetiarrak: urtero nagusiarekin uztaren erdia negoziatu behar zuten, etxetik kanporatuak ez izateko. Etxetiargoak Bigarren Mundu Gerra osteria arte iraun zuen Amikuzen, nekazarien %60 baitzegoen egoera horretan.

Zabalik elkarteko kideen hipotesia da legeak aldatu eta maizterrek lurrrak erosi ahal izan zituztenean –besteak beste artoa modu industrialean ekoizteko–, jauzi hori frantses modernitatearekin lotu zutela askok, eta euskararen transmisioa eten zutela, beste klasekoak izatearen iragan hori ezkutatu nahian. “Gure legeak, gure hizkuntza, gure gorroteak genituen eta ezabatuak izan ziren”, Irigoienek. Baina harrিতa azaldu da, “su txiki bat” badelako oraindik bizirik: “Kontua da horren gainean nola ufatzen dugun, gure konplexuak gainditzeko eta duintasuna berreskuratzeko”.

Historiako orrialdeetatik desgerrarazi nahi izan badute ere, duela 500 urte nafar erresumak bizirik iraun zuela gogoratzea litzateke lehen urratsa, eta hala egingo dute Donapaleun, euskaraz eta muga inposatuena gainetik. ●